

Originalan naučni rad

УДК UDK 316.624:159.922.7-057.874

DOI 10.7251/SVR2522007M

VRŠNJAČKO NASILJE U SREDNJOJ ŠKOLI

Marijana M. Maran¹

Abstract: Iako se ulažu veliki naponi da se problem vršnjačkog nasilja u vaspitno-obrazovnim institucijama svede na najmanju moguću mjeru, činjenica je da savremeno doba sa sobom nosi nove pojavne oblike, koji zbog svoje kompleksnosti, zahtijevaju i kompleksnu metodologiju proučavanja.

Cilj rada je da primjenom posebno koncipiranog i osmišljenog programa, zasnovanog na iskustvu stečenom dugogodišnjim radom u srednjoj školi, približimo učenicima nove pojavne oblike vršnjačkog nasilja, te da utičemo na učenike u smislu mijenjanja navika, predrasuda i načina razmišljanja jedinki obuhvaćenih ovim istraživanjem.

Autori rada su na uzorku od 334 učenika srednje škole sproveli eksperimentalno akciono istraživanje prevencije vršnjačkog nasilja.. Elementi eksperimenta mogu se vidjeti u formiranju i ujednačavanju kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe, inicijalnom i finalnom mjerenju, populaciji i uzorku istraživanja, statističkoj obradi podataka, te metodama i tehnikama primijenjenim tokom istraživanja.

Ključne reči: *vršnjačko nasilje, formalno i neformalno nasilje, eksperimentalno akciono istraživanje.*

UVOD

Realizovano istraživanje ima elemente *emancipatorskog akcionog istraživanja, eksperimentalnog akcionog istraživanja i obrazovnog akcionog istraživanja* (Kundačina i Bandur, 2004). *Emancipatorsko akciono istraživanje* ogleda se kroz kolektivnu odgovornost i prisustvo istraživača i ispitanika (suistraživača) tokom svih faza istraživanja, sa ciljem mijenjanja navika, predrasuda i načina razmišljanja jedinki obuhvaćenih ovim istraživanjem. *Eksperimentalno akciono istraživanje* ima svojstva eksperimentalne istraživačke metode. Rezultati dobijeni primjenom *eksperimentalnog akcionog istraživanja*, kako navode pomenuti autori, koriste se u svrhu provjere novih nastavnih metoda i

¹ Nezavisni univerzitet Banja Luka.

oblika rada u vaspitno-obrazovnom procesu. Istraživanje je sprovedeno u JU Ekonomska škola Banja Luka, sa ciljem utvrđivanja efekata pedagoške prevencije vršnjačkog nasilja, predstavlja svojevrstan doprinos metodologiji pedagogije u smislu integracije navedenih metoda, ali i unapređenju i mijenjanju vaspitno-obrazovne prakse.

TEORIJSKI PRISTUP

Podjela nasilja na fizičko, verbalno i seksualno nasilje je najzastupljenija, a tako je i definisana u *Protokolu o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u obrazovnom sistemu Republike Srpske* (2019). Pored pomenutog, mladi su sve češće izloženi nasilju putem interneta ili SMS poruka, koje mogu biti prijetećeg, uvredljivog ili provokativnog sadržaja. Savremeno društvo donosi promjene u sve sfere života i rada, pa tako i u školstvo i odrastanje. Te promjene utiču i na nasilje i na promjene u njegovim pojavnim oblicima. Društvo uopšte, a posebno predstavnici vaspitno-obrazovnog sistema, imaju veliku odgovornost i obavezu u suzbijanju i reagovanju na sve oblike nasilja kojim djeca svih uzrasta mogu biti izložena. Neophodno je da osobe koje su u stalnom kontaktu s djecom budu edukovane i osposobljene da prepoznaju i reaguju na prve naznake nasilja, da neprekidno oslušuju probleme djece koji, opet, najbolje poznaju svoje vršnjake i njihov način razmišljanja i reagovanja.

Primjera radi, u publikaciji *Vršnjačko nasilje u obrazovnom sistemu* (2010), Ombudsman za djecu Republike Srpske pominje izraz *srećni šamar*. Ovaj izraz većini odraslih osobama je nepoznat, dok djeca starijeg osnovnoškolskog uzrasta znaju da se radi o vršnjačkim tučama koje se snimaju mobilnim telefonima i postavljaju na neki od društvenih kanala. Navedena pojava jasno govori o stavovima učenika prema nasilju, a takođe, ukazuje i na činjenicu da se nasilje i agresivno ponašanje favorizuju u određenim krugovima mladih školske dobi.

Bitno je naglasiti da nema neke uopštene ili opšteprihvćene definicije nasilja. Pojam nasilje svaki autor definiše na njemu svojstven način, najčešće analizirajući ovu pojavu sa aspekta nauke kojom se bavi, ali i sa aspekta problema koji je, po njemu, najizraženiji. Definicija koja pojam nasilje sveobuhvatnije definiše glasi: "nasilje čine različiti akti, postupci i ponašanja pojedinaca, grupa, društvenih institucija, organizacija ili društava u odnosima prema ljudima koji uključuju primjenu fizičke, psihičke, političke ili neke druge sile i kojima se ugrožava fizički, psihički ili socijalni integritet čovjeka i koji izazivaju različita fizička ili psihička

oštećenja i druge nepovoljne posljedice” (Milosavljević, 1998: 272). U literaturi se još navodi i da se “nasilništvo javlja kada jača, moćnija osoba povređuje ili zastrašuje manju, odnosno slabiju osobu svjesno (namjerno) i često” (Bin, 2004: 15). U ovoj definiciji se ističe da je kod nasilništva karakterističan nesrazmjer u odnosu snaga, bilo zbog razlike u godinama, fizičke snage, visine i slično.

UNICEF, kao nevladina organizacija koja brine o pravima i potrebama djeteta u cijelom svijetu, navodi da se pod nasiljem nad djecom podrazumijevaju “takvi odnosi i ponašanja pojedinaca, društvenih grupa i institucija koji počivaju na primjeni sile i kojima se nanosi fizička ili psihička bol i oštećenja, ugrožava zdravlje i integritet ličnosti i osujećuje njihov razvoj” (UNICEF *Innocently digest*, 1998: 12).

Precizniju definiciju vršnjačkog nasilja daje Brane Mikanović. Pomenuti autor navodi da se pod nasiljem “podrazumijevaju namjerni postupci vršnjaka kojim se drugom djetetu nanosi tjelesna ili emocionalna bol ili se zanemaruje u toj mjeri da je ugroženo njegovo zdravlje i razvoj” (Mikanović, 2018: 90). U navedenim definicijama uočavamo da su najčešće naglašeni pojmovi zlostavljanje i zanemarivanje. Zlostavljanje može biti fizičko i psihičko i najčešće podrazumijeva planiranu i namjernu zlostavljačku aktivnosti, dok zanemarivanje podrazumijeva namjerno ili nesvjesno zapostavljanje žrtve. Zajedničko u oba slučaja je namjera zlostavljača, a posljedice po žrtvu mogu biti brojne, teške, a nerijetko i pogubne.

Nasilje u školi definiše se kao “specifičan oblik nasilja koji se prepoznaje prema različitim negativnim namjerama, postupcima i događajima kojima se želi uznemiriti, omalovažiti, isključiti ili napasti drugi učenik (učenici) s ciljem da se nanese fizičke, psihičke ili socijalne posljedice” (Maran i Mikanović: 2016).

U *Posebnom protokolu za zaštitu djece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (2007), navedene su forme nasilja:

- 1) “fizičko nasilje, koje dovodi do stvarnog ili potencijalnog tjelesnog povređivanja,
- 2) emocionalno ili psihičko nasilje, koje dovodi do ugrožavanja psihičkog i emocionalnog zdravlja, kao i dostojanstva ličnosti,
- 3) seksualno nasilje, koje podrazumijeva uključivanje subjekata u neku seksualnu aktivnost koju oni ne prihvataju i
- 4) elektronsko ili medijsko nasilje, koje se definiše kao slanje ili objavljivanje slika, tekstova i slično putem interneta” (Poseban protokol za zaštitu djece i učenika od nasilja, 2007).

Pored navedenih, pominju se i druge vrste nasilja poput instrumentalno i neprijateljsko nasilje, formalno i neformalno nasilje itd. I formalni i neformalni oblik ispoljavanja nasilja su karakteristični za vršnjačko nasilje. Kod formalnog nasilja, žrtvi se nanosi trajnija šteta kroz direktan napad, pri čemu žrtva poznaje svog ili svoje zlostavljače, dok se u neformalnom nasilju najčešće radi o indirektnom nasilju, koje se najčešće provodi putem posrednika (drugih osoba) ili medija (lažni profili na aplikacijama), tako da žrtva najčešće ne zna ko su njeni nasilnici, a ni da je žrtva ovakve vrste nasilja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Nakon teorijskog proučavanja vršnjačkog nasilja i nasilja uopšte, potrebno je ukazati na metodološke osnove empirijskog istraživanja. Na potrebu delovanja u pravcu prevencije ove pedagoške problematike ukazuju nam sve češći slučajevi vršnjačkog nasilja u osnovnim i srednjim školama koji se ispoljavaju u raznim oblicima. U odnosu na vršnjačko nasilje kao izuzetno kompleksan društveni, pedagoški, psihološki i sociološki problem, moguće je uočiti veći broj manjih pojedinačnih problema, kao što su vrste vršnjačkog nasilja, žrtve vršnjačkog nasilja, uzroci nasilništva, metodološki pristupi istraživanju nasilja, teorijski koncepti o nasilju i još mnogo drugih pojedinačnih problema. Kako u ovoj disertaciji želimo pristupiti vršnjačkom nasilju sa empirijskog aspekta, vršnjačko nasilje ćemo posmatrati kao uopšten i kompleksan pedagoški problem. Otuda, *problem* istraživanja predstavlja nizak nivo znanja i informisanosti o vršnjačkom nasilju i nasilju uopšte. Pedagoški smisao primjene eksperimentalnog istraživanja u ovom radu, ima za cilj da identifikuje potencijalne žrtve vršnjačkog nasilja, pojasni i približi učenicima najbitnije pojmove vezane za vršnjačko nasilje i nasilje uopšte, kao što su pojam nasilja, vrste, posljedice, karakteristike žrtava i nasilnika, utvrdi uvjerenja i stavove učenika o nasilju itd. *Predmet* istraživanja jeste efikasnost pedagoške prevencije vršnjačkog nasilja u srednjoj školi primjenom akcionih istraživanja. Na osnovu prethodno navedenog, *cilj istraživanja* jeste da se primjenom programa prevencije vršnjačkog nasilja – akcionim istraživanjem, utiče na informisanost, promjenu mišljenja i stavova, te na načine postupanja učenika srednje škole u slučajevima nasilja. Ovim istraživanjem nastojali smo i analizirati i „snimiti situaciju“ u srednjoj školi o vršnjačkom nasilju, odnosno saznati: kakva su mišljenja i stavovi učenika o vršnjačkom nasilju i nasilju uopšte, kakva je i kolika njihova mogućnost prepoznavanje nasilja, kakve su

njihove reakcije na pojavu vršnjačkog nasilja, odnos prema žrtvama nasilja i nasilnicima, te načini prevencije i rješavanja nasilja.

Za potrebe ovog istraživanja, koristili smo *eksperimentalnu metodu* i u okviru nje anketiranje i skaliranje i *servej istraživačku metodu* (Survey metod), u okviru kojeg je odrađena deskripcija (pregled, snimanje stanja). Tokom primjene *eksperimentalne metode* realizovan je eksperiment sa paralelnim grupama, što podrazumijeva formiranje najmanje dvije grupe, jedne eksperimentalne (E) grupe i jedne kontrolne (K) grupe. Inicijalno istraživanje je realizovano iz dva razloga. Prvi je „snimanje situacije“, odnosno ispitivanje mišljenja i stavova učenika o vršnjačkom nasilju, a drugi razlog je ujednačavanje kontrolne (K) i (E) grupe. Nakon inicijalnog mjerenja, rad u kontrolnoj (K) grupi se odvija uobičajeno, tj. učenici kontrolne (K) grupe ne učestvuju u daljem toku istraživanja (akcionom istraživanju), dok učenici/ispitanici eksperimentalne (E) grupi postaju učesnici/saradnici u akcionom istraživanju. Po završetku faza akcionog istraživanja, finalna mjerenja smo realizovali i u eksperimentalnoj (E) grupi, i u kontrolnoj (K) grupi .

Survey istraživačkom metodom nastojali smo dati *pregled*, odnosno, nastojali smo izvršiti *snimanje* onoga što je predmet deskriptivnog istraživanja, pa se ova metoda naziva i “Survey” metoda (po engleskom Survey - pregled). Deskripcija kao istraživačka metoda, izrasla je iz pozitivističkih nastojanja da se vaspitna empirija uzme kao polazište i osnova pedagoškog istraživanja. Ova metoda teži što vjernijem opisu postojećih činjenica i to onakvih kakve one stvarno jesu. Na osnovu takvih činjenica i njihovog opisa, prikazuju se stvarna stanja, procesi, događaji, veze i odnosi među pedagoškim pojavama koje su predmet opisivanja (Bandur i Potkonjak, 1999). Sve prethodno rečeno prati tok našeg istraživanja, te se primjena deskriptivne metode smatra adekvatnom. U istraživanju, to se konkretno odnosilo na deskripciju podataka dobijenih primjenom izabranih instrumenata, nakon inicijalnog i finalnog mjerenja. U daljem tekstu obrazložimo specifične razloge za primjenu odabranih tehnika i instrumenata u kontekstu ovog istraživanja.

Analiza sadržaja koristi se za istraživanje pojava na osnovu poznatih i opšteprihvaćenih naučnih saznanja kao što su teorije, zakonitosti, uzročno-posljedične veze itd. U ovom istraživanju, analiza sadržaja je korištena u interpretaciji dobijenih rezultata nakon inicijalnog mjerenja, potom za analizu rezultata finalnog mjerenja, te prilikom izvođenja zaključnih razmatranja.

Anketiranje je tehnika prikupljanja podataka, pri čemu ispitanici iznose vlastita mišljenja o ispitivanom problemu. Anketiranjem ispitanika

dobili smo uvid u stavove i mišljenja ispitanika o vršnjačkom nasilju i nasilju uopšte. Samostalno smo konstruisali istraživačke instrumente, pri čemu su za potrebe ovog istraživanja, isti instrumenti korišteni i na inicijalnom i finalnom mjerenju.

Skaliranje (procjenjivanje) predstavlja tehniku prikupljanja podataka o proučavanoj pojavi putem posrednog mjerenja, u vidu rangiranja i kategorisanja.

Upitnik žrtva-nasilnik-nasilje – UŽNN je instrument koji je izrađen sa ciljem ispitivanja mišljenja i procjena ispitanika o prisutnosti vrsta, oblika i formi vršnjačkog nasilja u školi. Instrument se sastoji od upitnika sa ukupno 42 ajtema. Uz svaki ajtem, ispitanici su trebali iskazati stepen slaganja na ponuđenoj skali. Prvih 10 ajtema odnosi se na samog ispitanika (razred, smjer, pol, godine, uspjeh, vannastavne aktivnosti, broj braće i sestara, živiš sa, majka je završila i otac je završio). U okviru *Upitnika žrtva-nasilnik-nasilje* (UŽNN), nalaze se i 4 ajtema u vidu skale Likertovog tipa.

Skaler žrtva u nasilju – SŽN je instrument koji se odnosi na žrtve nasilja i on mjeri izloženost nasilju i razne forme nasilničkog ponašanja. Obuhvata 34 ajtema, a za svaki ajtem su konstruisane tvrdnje na koja će učenici odgovarati petostepenom skalom, tj. 1 = djelimično se slažem, 2 = u potpunosti se slažem, 3 = ne slažem se, 4 = ne znam i 5 = nemam mišljenje o tome. Svrha primjene ove skale je identifikovanje namjernog uzorka ispitanika sa kojima ćemo realizovati akciono istraživanje.

Skaler nasilnik u nasilju – SNN je instrument koji se odnosi na počiniocе nasilja, tj. nasilnike i on mjeri vrstu, oblik i frekventnosti nasilja, kao i razne forme nasilničkog ponašanja. Obuhvata 33 ajtema, takođe, za svaki ajtem su konstruisane tvrdnje na koja će učenici odgovarati petostepenom skalom, tj. 1 = djelimično se slažem, 2 = u potpunosti se slažem, 3 = ne slažem se, 4 = ne znam i 5 = nemam mišljenje o tome. Svrha primjene ove skale je identifikovanje namjernog uzorka ispitanika sa kojima smo dalje realizovali akciono istraživanje.

Kronbah Alfa koeficijenti korištenih skalera pokazuju visoku pouzdanost koja za *Skaler žrtva-nasilje* – (SŽN) iznosi $\alpha=0,91$, a za *Skaler nasilnik-nasilje* – (SNN) iznosi $\alpha=0,94$. Analiza pouzdanosti *Skalera* (SŽN i SNN), omogućila nam je uvid u stavove ispitanika o žrtvama nasilja, izloženost nasilju i formama nasilničkog ponašanja, odnosno stavove o počiniocima nasilja, tj. nasilnicima, o vrsti, obliku i frekventnosti nasilničkog ponašanja.

Uzorak istraživanja čine učenici po dva odjeljenja I, II, i III razreda JU Ekonomska škola Banja Luka. Uzorak je ciljano izabran, a za potrebe

istraživanja, formirane su dvije grupe i to eksperimentalna (E) i kontrolna (K) grupa.

Uzimajući u obzir cilj istraživanja i ostale metodološke elemente istraživanja, postupci obrade podataka odrađeni su pomoću statističkog programa IBM SPSS Statistics 19 for Windows 10. Primjenom navedenog programskog paketa, izračunavani su sljedeći statistički pokazatelji: Frekvencije – N, Procenti – %, Aritmetička sredina – M, Standardna devijacija – SD, Hi kvadrat test – χ^2 , Koeficijent kontigencije – C, t – test, F – test, Relijabilnost – α i Pirsonov koeficijent korelacije – r.

REZULTATI I DISKUSIJA

Inicijalno mjerenje koje smo realizovali u istraživanju imalo je za cilj da se identifikuju mišljenja, stavovi i saznanja učenika o specifičnostima vršnjačkog nasilja, kao i da se provjeri validnost istraživačkih instrumenata. Za potrebe inicijalnog mjerenja, korišten je instrumentarij kojeg čine tri istraživačka instrumenta: *Upitnik žrtva-nasilnik-nasilje* (UŽNN), *Skaler žrtva u nasilju* (SŽN) i *Skaler nasilnik u nasilju* (SNN). Prikupljeni podaci na inicijalnom istraživanju, poslužili su u svrhu empirijske identifikacije problema vezanih za vršnjačko nasilje, ali i kao osnova za naredne korake i akcije u istraživanju. Inicijalno mjerenje je imalo dvostruki cilj: prvi cilj je ujednačavanja grupa, a drugi cilj je „snimanje stanja“, odnosno identifikovanje stavova i mišljenja učenika srednje škole o vršnjačkom nasilju. Isti instrumentarij je primjenjivan i na inicijalnom i na finalnom mjerenju. Razlog zašto smo se opredijelili za iste instrumente jeste činjenica da se ishodi akcionog istraživanja u prevenciji vršnjačkog nasilja, prvenstveno odnose na vaspitne efekte i ishode. Rezultati do kojih smo došli predstavljaju razliku u informisanju, stavovima i mišljenju učenika I, II i III razreda srednje škole o vršnjačkom nasilju.

Mišljenje učenika I, II i III razreda srednje škole o vrstama i uzrocima vršnjačkog nasilja

Cilj finalnog mjerenja je utvrđivanje promjena u mišljenju i stavovima ispitanika kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe o vrstama i uzrocima vršnjačkog nasilja, žrtvi u nasilju i nasilniku u nasilju u odnosu na mišljenja i stavove koje su ispitanici iskazali ispitanici kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe na inicijalnom mjerenju.

Rezultate finalnog mjerenja prikazali smo u odnosu na mišljenja o relacijama ispoljavanja nasilja, načinu reagovanja na nasilje, subjektima kojima se prijavljuje nasilje, razlozima ismijavanja i reakcijama na doživljeno nasilje, te na stavove o žrtvi i nasilniku u nasilju.

Relacije ispoljavanja nasilja, način reagovanja na nasilje, subjekti kojima se prijavljuje nasilje i reakcije na doživljeno nasilje na finalnom mjerenju, kao ključna pitanja vršnjačkog nasilja, a u odnosu na rezultate istih, dobijenih na inicijalnom mjerenju, nakon primjene akcionog istraživanja, statistički se značajno ne razlikuju, tj. primjena programa akcionog istraživanja nije značajnije uticala na promjenu u mišljenju i stavovima ispitanike eksperimentalne (E) i kontrolne (K) grupe na finalnom mjerenju.

Sve nam to ukazuje na opšte poznatu činjenicu da je u pedagoškim eksperimentima izuzetno teško ostvariti drugačije i pozitivnije vaspitne efekte. Na osnovu finalnog mjerenja, utvrdili smo da statistički značajna razlika između ispitanika eksperimentalne (E) i kontrolne (K) grupe postoji samo kod kriterijuma razlozi ismijavanja.

Tabela 1. Razlozi ismijavanja

	Grupa		χ^2	df	Sig.
Najčešće te ismijavaju zbog:	K	E			
a) fizičkog izgleda	21	32			
b) izražavanja i ponašanja	22	38			
c) stila odijevanja	9	8			
d) opredjeljenja i uvjerenja	10	20			
	62	98	16,06	4	0,003*

*Statistički značajna razlika na nivou 0,01.

U *Tabeli 1.* prikazani su podaci dobijeni na osnovu odgovora ispitanika o razlozima ismijavanja. Na osnovu dobijenih vrijednosti ($\chi^2=16,06$, uz $df=4$ i $Sig.=0,003$), konstatujemo statistički značajnu razliku na nivou 0,01 u korist ispitanika E grupe. Ispitanici E grupe su se izjasnili da ih ismijavaju po svim navedenim razlozima, što ukazuje na činjenicu da su učenici E grupe u mogućnosti da razlikuju i prepoznaju više oblika, vrsta i načina ispoljavanja nasilja.

2. Stavovi učenika učenika I, II i III razreda srednje škole o o žrtvi u nasilju

Stavove o žrtvi u nasilju ispitanici su iskazivali odgovarajući na pitanja iz *Skalera žrtva u nasilju* (SŽN), koja se odnose na karakteristike žrtava vršnjačkog nasilja. Na osnovu njihovih tvrdnji, možemo zaključiti da ispitanici kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe imaju približno iste stavove o žrtvi u nasilju.

Tabela 2. Stavovi o žrtvi u nasilju

Nasilnici	N	M	SD	t	df	Sig.
K grupa	161	85,39	17,50			
E grupa	165	84,12	23,80			
				0,545	324	0,586

U *Tabeli 2.* prikazani su stavovi ispitanika kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe o žrtvi u nasilju. Pozitivnije stavove o žrtvama u nasilju imaju ispitanici kontrolne (K) grupe ($M=85,39$), takođe, njihovi stavovi o žrtvi u nasilju su i homogeniji. Iz utvrđenih statističkih pokazatelja ($t=0,545$, uz $df=324$ i $Sig.=0,586$), vidljivo je da nema statistički značajne razlike između stavova ispitanika o žrtvama u nasilju.

S ciljem detaljnije analize stavova ispitanika o žrtvama u nasilju, tabelarno ćemo prikazati podatke za oba mjerenja, radi uočavanja promjena između inicijalnog i finalnog mjerenja.

Tabela 3. Žrtve nasilja

Mjerenje	Žrtve nasilja	N	M	SD	t	df	Sig.
Inicijalno	K	213	83,79	16,97	0,90	416	0,367
	E	205	82,23	18,56			
Finalno	K	161	85,39	17,50	0,55	324	0,586
	E	165	84,12	23,80			

Na osnovu podataka prikazanih u *Tabeli 3.*, uočavamo da pozitivnije stavove o žrtvama u nasilju na finalnom mjerenju imaju ispitanici kontrolne (K) grupe ($M=85,39$). Oni imaju i homogenije stavove, jer je vrijednost standardne devijacije manja. Između kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe, nije utvrđena statistički značajna razlika. Takođe, na osnovu prikazanih rezultata možemo vidjeti da je standardna devijacija veća na finalnom mjerenju kod ispitanika E grupe ($SD=23,80$). Iz navedenog, možemo zaključiti da je uticaj akcionog istraživanja

значајан, што је видљиво како у приказаним финалним мјерењима одговора експерименталних група, тако и у квантитативној интерпретацији резултата спроведеног истраживања. Ради боље прегледности, ставове испитаника о ђртвима вршњачког насилја у односу на socio-педогошко обилежја приказаћемо табеларно.

У *Табели 4.* приказане су вриједности о ставовима испитаника о ђртвима у насилју. Као што се може видјети из *Табеле 4.*, статистички значајну разлику имамо код пола испитаника као socio-педогошког обилежја, а у односу на ђртве у насилју. Испитаници мушког пола имају позитивније ставове о ђртвима у насилју ($M=89,47$) у односу на испитанике женског пола, док испитаници женског пола имају homogenije ставове о ђртвима у насилју ($SD=19,71$). У односу на разред који испитаници похађају као socio-педогошко обилежје, уочавамо да најпозитивније ставове о ђртвима вршњачког насилја имају ученици другог разреда ($M=85,28$), док код ученика трећих разреда видимо велику heterogenost у погледу ставова о ђртвима вршњачког насилја ($SD=24,91$). У погледу смјера, најотворенији према ђртвима су испитаници bankarskog смјера ($M=85,68$), који такође имају и најhomogenije ставове ($SD=17,18$). Испитаници који prolaze dobrim успјехом ($M=87,11$) и похађају vannastavne активности ($M=85,31$), iskazali su позитивније ставове о ђртвима вршњачког насилја. Najmanje разлике у ставовима о ђртвима вршњачког насилја уочавамо код испитаника који prolaze vrlodobrim успјехом ($SD=19,77$) и не похађају vannastavne активности ($SD=84,53$). Najпозитивније ставове о ђртвима вршњачког насилја имамо код испитаника који имају троје и више браће и sestara ($M=89,21$), а најnegativnije код испитаника који су jedinci ($M=83,60$). Такође, испитаници који су jedinci, iskazali su најmanji stepen разлике у ставовима о ђртвима у насилју ($SD=15,97$). Испитаници који живе у домаћinstvu ($M=91,33$), чije majke имају srednjoškolski nivo obrazovanja ($M=86,67$), а oчеви fakultete ($M=88,29$), iskazali su позитivan stav о ђртвима. Homogenost у ставовима је видљива у одговорима испитаника који живе са oцем ($SD=13,25$), majka има завршену osnovnu школу ($SD=12,95$), а otac master/magistarski studij ($SD=18,28$).

Табела 4. Ставови испитаника о ђртвима у насилју

Socio-педогошка обилежја		N	M	SD	F	t	df	Sig
Разред	Први	112	84,46	17,14				
	Други	107	85,28	20,29				
	Трећи	107	84,51	24,91				
					0,052	-	2	0,949

Smjer	Ekonomski tehničar	84	85,49	21,61				
	Bankarski tehničar	62	85,68	17,18				
	Poslovno-pravni tehničar	180	84,08	21,80				
					0,205	-	2	0,814
Pol	Muški	104	89,47	22,64				
	Ženski	222	82,53	19,71				
					1,957	2,82	324	0,005**
Uspjeh	Odličan	65	82,32	21,04				
	Vrlodobar	165	84,32	19,77				
	Dobar	96	87,11	22,65				
					1,087	-	2	0,338
Vannastavne aktivnosti	Da	91	85,31	20,96				
	Ne	235	84,53	20,93				
					0,119	0,30	324	0,763
Broj braće i sestara	Nemam	30	83,60	15,97				
	Jedno	205	84,53	21,64				
	Dvoje	69	85,12	21,18				
	Troje i više	19	89,21	20,69				
					0,433	-	4	0,785
Živi sa	Oba roditelja	272	85,59	20,66				
	Majkom	35	81,46	24,76				
	Ocem	10	73,30	13,25				
	Starateljima	4	82,25	22,09				
	U domu	3	91,33	9,71				
					0,957	-	5	0,444
Majka obrazovanje	Osnovna škola	21	83,48	12,95				
	Srednja škola	221	84,40	20,88				
	Fakultet	75	86,67	22,35				
	Master/ magistarski studij	7	80,71	27,69				
	Doktorske studije	2	78,00	26,87				
					0,307	-	4	0,873
Otac obrazovanje	Osnovna škola	14	88,36	23,20				
	Srednja škola	223	84,09	20,80				
	Fakultet	78	86,26	21,21				
	Master/ magistarski studij	7	88,29	18,28				
	Doktorske studije	4	73,00	20,51				
					0,624	-	4	0,646

**Statistički značajna razlika na nivou 0,05

3. Stavovi učenika I, II i III razreda srednje škole o nasilniku u nasilju

Skaler nasilnik u nasilju (SNN) odnosi se na karakteristike nasilnika i nasilno ponašanje. Kao što se može vidjeti iz *Tabele 5*, pozitivnije stavove o nasilnicima imaju ispitanici kontrolne (K) grupe (M=82,80), koji, takođe, imaju i homogenije stavove o nasilnicima u nasilju (SD=21,90).

Tabela 5. Stavovi o nasilniku

Nasilnici	N	M	SD	t	df	Sig.
K grupa	161	82,80	21,90			
E grupa	165	78,73	24,31			
				0,1588	324	0,113

Stavovi ispitanika o nasilnicima koje su učenici iskazali na inicijalnom i finalnom mjerenju, radi bolje preglednosti, prikazani su u *Tabeli 5*. Najviše vrijednosti aritmetička sredina doseže na finalnom mjerenju kod kontrolne (K) grupe (M=82,80). Na osnovu dobijenih vrijednosti, možemo zaključiti da su usljed primjene akcionog istraživanja, ispitanici eksperimentalne (E) grupe došli do novih saznanja o nasilnicima, što je uticalo na promjene u njihovim stavovima prema nasilnicima.

Tabela 6. Nasilnici

Mjerenje	Nasilnici	N	M	SD	t	df	Sig
Inicijalno	K grupa	213	81,09	22,26	1,95	416	0,051
	E grupa	205	77,05	19,95			
Finalno	K grupa	161	82,80	21,90	1,58	324	0,113
	E grupa	165	78,73	24,31			

U *Tabeli 6*, prikazani su podaci o stavovima ispitanika o nasilnicima u nasilju, gdje takođe uočavamo da nema statistički značajne razlike u stavovima ispitanika o nasilnicima, u odnosu na socio-pedagoška obilježja ispitanika.

Tabela 7. Stavovi ispitanika o nasilnicima

Socio-pedagoška obilježja	N	M	SD	F	t	df	Sig	
Razred	Prvi	112	79,25	20,83				
	Drugi	107	81,83	22,47				
	Treći	107	81,21	25,33				
					0,369	-	2	0,691

Smjer	Ekonomski tehničar	84	78,42	21,30				
	Bankarski tehničar	62	81,85	20,44				
	Poslovno-pravni tehničar	180	81,44	24,93				
					0,573	-	2	0,565
Pol	Muški	104	83,57	23,73				
	Ženski	222	79,41	22,88				
					0,751	1,51	324	4,153
Uspjeh	Odličan	65	78,62	24,86				
	Vrlodobar	165	79,33	21,90				
	Dobar	96	84,60	24,92				
					1,920	-	2	0,148
Vannastavne aktivnosti	Da	91	80,53	22,13				
	Ne	235	80,82	23,66				
					0,130	-0,10	324	0,919
Broj braće i sestara	Nemam	30	79,23	18,00				
	Jedno	205	80,36	24,17				
	Dvoje	69	82,45	22,49				
	Troje i više	19	83,63	23,93				
					0,600	-	4	0,663
Živi sa	Oba roditelja	272	81,49	22,73				
	Majkom	35	80,29	27,83				
	Ocem	10	67,60	14,48				
	Starateljima	4	81,00	24,37				
	U domu	3	77,33	20,20				
					1,116	-	5	0,352
Majka obrazovanje	Osnovna škola	221	81,47	23,47				
	Srednja škola	75	81,21	23,99				
	Fakultet	7	77,57	16,94				
	Master/ magistarski studij	2	58,50	2,121				
					0,930	-	4	0,446
Otac obrazovanje	Osnovna škola	223	80,94	24,49				
	Srednja škola	78	80,45	19,97				
	Fakultet	7	73,71	14,38				
	Master/ magistarski studij	4	71,00	20,25				
					0,488	-	4	0,745

Kao što se vidi iz *Tabele 7*, u kategoriji razred kao socio-pedagoško obilježje, uočavamo da najpozitivnije stavove o nasilnicima imaju

уѣеници другог разреда ($M=81,83$), док код уѣеника трећих разреда видимо велику хетерогеност у погледу ставова о насилницима вршњаѣког насилја ($SD=25,33$). У погледу смјера, најотворенији према насилницима су испитаници банкарског смјера ($M=81,85$), који такође имају и најхомогеније ставове ($SD=20,44$). Испитаници мушког пола ($M=83,57$), који пролазе добрим успјехом ($M=84,60$) и не похађају ваннаставне активности ($M=80,82$), исказали су позитивније ставове о насилницима. Најмање разлике у ставовима о насилницима налазимо код испитаника женског пола ($SD=22,88$), које пролазе врлодобрим успјехом ($SD=21,29$) и похађају ваннаставне активности ($SD=22,13$). Најпозитивније ставове о насилницима имамо код испитаника који имају троје и више браће и сестара ($M=83,63$), а најнегативније код испитаника који су јединци ($M=79,23$). Такође, испитаници који су јединци, исказали су најмањи степен разлике у ставовима о насилницима ($SD=18,00$). Испитаници који живе са оба родитеља ($M=81,49$), ѣије мајке ($M=81,47$) и оѣеви ($M=80,94$) имају основношколски ниво образовања, исказали су позитивнији став о насилницима. Хомогеност у ставовима је видљива у одговорима испитаника који живе са оцем ($SD=14,48$), при ѣему мајка има завршен мастер/ магистарски студиј ($SD=2,12$), а отаѣ ($SD=14,38$) факултет.

Након примјене акционог истраживања, можемо констатовати да се код уѣеника повећала сензибилност према вршњаѣком насилју и насилју уопште. Критичније и зрелије погледе имамо код уѣеника III разреда, у односу на уѣенике I и II разреда. Период среднѣошколског образовања је веома битан за формирање младе личности, посебно ѣјених моралних дјеловања и понашања. У овом периоду формирају се и развијају трајна увјерења и ставови, па и увјерења и ставови о вршњаѣком насилју и насилју уопште.

ZAKLJUČCI

Стална присутност вршњаѣког насилја као педагошког и друштвеног проблема, подстакла нас је да се упустимо у критичку анализу релевантних педагошких научних saznanja, као и saznanja о овом problemu у другим naukama, што нас је мотивисало да конципирamo, операционализујemo и реализујemo програм акционог експерименталног истраживања, усмјерен на истраживање превенције вршњаѣког насилја, али и на саму превенцију насилја.

Анализа теоријских и научних полaзишта, указује на ѣинјеницу да се цивилизацијске промјене непрекидно одвијају у свим сферама живота, па се тако одређене промјене уоѣавају и у сфери вршњаѣког насилја и насилја уопште. Доња узрасна граница испољјавања насилја, помјера се

ka mlađem osnovnoškolskom uzrastu, pojavni oblici nasilja postaju sve kompleksniji, a polna nadmoć u pogledu nasilja je približno izjednačena. Empirijski nalazi do kojih smo došli u ovom istraživanju, rezultat su uticaja realizovanog programa prevencije, a manifestuju se promjenom u mišljenjima i stavovima kod sljedećih kriterijuma:

- Statistički značajnu razliku ($\chi^2=8,95$, uz $df=3$ i $Sig.=0,030$) dobili smo kod jednog u odnosu na pet kriterijuma, i to kod kriterijuma *najizraženija relacija nasilja*. Promjene su nastale u korist eksperimentalne (E) grupe, jer su se ispitanici izjasnili da je u njihovoj školi najizraženija relacija nasilja – *učenik prema drugom učeniku*, relacija – *nastavnik prema učeniku*, zatim relacija – *drugog osoblja škole prema učeniku*, te najmanje relacija – *učenika prema nastavniku*, što implicira da su učenici eksperimentalne grupe prepoznali više relacija ispoljavanja nasilja u odnosu na učenike kontrolne (K) grupe.
- Pozitivnije *stavove učenika o žrtvama vršnjačkog nasilja* imaju ispitanici eksperimentalne (E) grupe ($M=76,69$), za razliku od ispitanika kontrolne (K) grupe ($M=74,23$). Ispitanici kontrolne (K) grupe su homogeniji ($SD=14,79$) u stavovima o žrtvi u nasilju, za razliku od ispitanika eksperimentalne (E) grupe ($SD=25,55$).
- *Stavovi učenika o nasilniku u nasilju* - pozitivnije stavove o nasilnicima imaju ispitanici kontrolne (K) grupe ($M=67,87$) u odnosu na ispitanike eksperimentalne (E) grupe ($M=67,16$). Takođe, ispitanici kontrolne (K) grupe imaju i homogenije stavove o nasilnicima u nasilju ($SD=18,13$), za razliku od ispitanika eksperimentalne (E) grupe ($SD=31,11$).
- *Stavovi učenika o žrtvi u nasilju i nasilniku u nasilju u odnosu na socio-pedagoška obilježja* – statistički značajne razlike nisu uočene u stavovima ispitanika kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe u pogledu obrazovnog smjera kojeg pohađaju ispitanici. Nije evidentirana ni razlika prema polu, uspjehu koji postižu u školi i pohađanju vannastavnih aktivnosti. Porodično okruženje i nivo obrazovanja roditelja, nisu uticali na razliku u stavovima ispitanika o žrtvi u nasilju i nasilniku u nasilju. Navedena analiza je potrebna i opravdana, jer na finalnom mjerenju nismo utvrdili statistički značajnu razliku između kvantitativnih pokazatelja ispitanika kontrolne (K) i eksperimentalne (E) grupe o stavovima o žrtvi u nasilju i nasilniku u nasilju. Smatramo da utvrđeni rezultati nisu proizašli iz nedostataka programa prevencije vršnjačkog nasilja, već da se prvenstveno radi o kompleksnosti vršnjačkog nasilja

као педагошке i друштвене појаве u којој се мїшлїенја, увјеренја i ставови споро мїенјажу.

Упоредїванјем других релевантних истраживаћких налаза i резултата овог експерименталног акционог истраживања, могуће је уочити i издвојити слjedeће импликације:

- вршњаћком насилју u средњим школама потребно је приступити систематичније, не само кроз часове одјелјенјске заједнице, већ i кроз различите наставне i ваннаставне активности u школи, као i кроз културну i јавну дјелатност школе, а посебно кроз отварање школе ка другим институцијамa i успостављања сарадње i партнерских односа;
- примјена програма превенције базираног на акционим истраживањима, односно коришћењем различитих стратегија, метода i поступака u којима су ученици директни учесници, најefикаснији су вид превенције вршњаћког насилја;
- приступе санкционисања поћинилаца вршњаћког насилја треба мїенјати, односно постепено напушати традиционалне педагошке моделе (transparentније рјешавати проблеме вршњаћког насилја u школи, u сарадњи са другим релевантним институцијамa), не само u смислу санкција вршњаћког насилја, већ i efикасније педагошке i друштвене превенције истог.

Експерименталним истраживањима u овој дисертацији, истраживани су ефекти примјене акционог истраживања, заснованог на увођењу различитих акција (квантитативна студија) i на основу директне педагошке превенције вршњаћког насилја u непосредним акцијамa (квалитативна студија). Емпириски приступ овом истраживању није дао веће, статистички значајне ефекте, али су одређене квалитативне промјене уочене. Сматрамо да је дужина примјене програма превенције вршњаћког насилја u трајању од једне школске године, сасвим довољна да би се могли изазвати одређени ефекти утицаја, али наглашавамо i то да се u овој дисертацији ради о мјерењу васпитних ефеката, односно промјени мїшлїенја, увјеренја i ставова, што је свакако u педагошко-методолошком смислу захтјевније i комплексније, него што је могуће остварити утицај на одређене образовне ефекте.

Научни допринос истраживања, огледа се u концепирању оригиналног методолошког приступа реализацији експерименталног истраживања. Резултати истраживања, добијени на основу провјерених методолошких приступа i доказаних научно-истраживаћких метода, имају вишеструк значај за различите субјекте.

PEER VIOLENCE IN HIGH SCHOOLS

Marijana M. Maran

Abstract: Although great efforts are being made to minimize the problem of peer violence in educational institutions, the fact is that modern times bring them with new forms, which due to their complexity, require a complex study methodology.

The goal of the work is to use a specially conceived and designed program, based on the experience gained from many years of work in high school, to bring new forms of violence closer to students, and to influence students in terms of changing the habits, prejudices and way of thinking of the individuals included in this research.

The authors of the paper conducted an experimental action research on the prevention of peer violence on a sample of 334 high school students. The elements of the experiment can be seen in the formation and uniformity of the control (K) and experimental (E) groups, initial and final measurement, population and research sample, statistical data processing, and methods and techniques applied during research.

Keywords: *peer violence, formal and informal violence, experimental action research.*

LITERATURA

1. Bandur, V. i Potkonjak, N. (1999). *Metodologija pedagogije*. Beograd: Savez pedagoških društava Jugoslavije.
2. Bin, A. (2004). *Učionica bez nasilništva*. Beograd: Kreativni centar.
3. Branković, D. (2010). *Formalno i neformalno nasilje u tradicionalnim školama*. U knjizi: *Vršnjačko nasilje (27-47)*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
4. Kundačina, M., Bandur, V. (2004). *Akciono istraživanje u školi (nastavnici kao istraživači)*. Užice: Učiteljski fakultet u Užicu.
5. Mikanović, B. (2018). Metodološki pristupi istraživanju vršnjačkog nasilja. *Zbornik radova*. Centar modernih znanja, Banja Luka.
6. Mikanović, B. i Maran, M. (2016). Neformalno nasilje u srednjoj školi. *Sinteze 9*, (65–81). Kruševac: Visoka škola strukovnih studija za vaspitače.
7. Milosavljević, M. (1998). *Nasilje nad djecom*. Beograd: Fakultet političkih nauka.
8. Ombudsman za djecu Republike Srpske (2010). *Vršnjačko nasilje u obrazovnom sistemu*. Banja Luka.
9. *Poseban protokol za zaštitu djece i učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama* (2007). Republika Srbija Ministarstvo prosvjete. Preuzeto: http://www.mpn.gov.rs/wpcontent/uolpads/2015708/Posebni_protokol_obrazovanje1.pdf
10. *Protokol o postupanju u slučajevima vršnjačkog nasilja među djecom i mladima u obrazovnom sistemu Republike Srpske* (2019). Preuzeto: https://www.vladars.net/sr-SPCyr1/Vlada/Ministarstva/mpk/Documents/%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_067666228.pdf
11. UNICEF (1998). *Innocently digest*, Florence: Juvenil Justice.